

O'ZBEK VA INGLIZ TILINING TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI: UMUMIY VA FARQLI TOMONLARI

Durdona Pardaboyeva Zokir qizi

O`zDJTU, talaba

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarining tipologik xususiyatlari qiyosiy yo'nalishda keng tahlil qilinadi. Ikki tilning fonetik, morfologik, sintaktik va leksik tizimlari solishtirilib, ularning umumiy hamda farqli tomonlari ilmiy misollar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari xorijiy til o'qitish metodikasi, tarjimashunoslik va amaliy tilshunoslik uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Til tipologiyasi dunyo tillarining tuzilishi, grammatik qurilishi va funksional imkoniyatlarini qiyoslash orqali umumiy qonuniyatlarni aniqlovchi yo'nalishdir. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, agglutinatив xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ingliz tili esa hind-yevropa oilasining german guruhiga kiradi hamda analitik vositalarning ustunligi bilan tavsiflanadi. Shu sababli mazkur ikki tilni qiyosiy o'rganish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb sanaladi.

Morfologik tizim. O'zbek tilida grammatik ma'nolar asosan qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Masalan, uy-lar-imiz-ga shaklida ko'plik, egalik va jo'nalish kelishigi ketma-ket qo'shib keladi. Bu agglutinative tuzilishning yorqin ko'rinishidir. Ingliz tilida esa ko'plab Grammatik ma'nolar yordamchi fe'llar, predloglar yoki qat'iy so'z tartibi orqali ifodalanadi. Masalan, to our houses birikmasida ma'no mustaqil so'zlar vositasida berilgan. O'zbek tilida fe'l kategoriyasi nihoyatda boy hisoblanadi. Fe'l zamon, mayl, nisbat, bo'lishli-bo'lishsizlik, shaxs-son kabi ko'rsatkichlar bilan keng ifodalanadi: kelaman, kelayotgan edim, kelmagan ekanman va boshqalar. Ingliz tilida esa tense va aspect tizimi yordamchi fe'llar bilan shakllanadi: I come, I am coming, I have come, I had been coming. Bu holat ikki tilning tipologik farqini yaqqol ko'rsatadi.

Sintaktik tizim. O'zbek tilida asosiy gap qurilishi SOV modeli asosida shakllanadi: Men kitobni o'qidim. Ingliz tilida esa SVO modeli hukmron: I

read the book. Ingliz tilida soʻz tartibi grammatik maʼno uchun muhim boʻlsa, oʻzbek tilida kelishik qoʻshimchalari sababli soʻz tartibi nisbatan erkin boʻlishi mumkin. Masalan, Oʻquvchi darsni diqqat bilan tingladi gapidagi boʻlaklar ayrim hollarda uslubiy maqsadga koʻra oʻzgartirilishi mumkin. Ingliz tilida esa bunday oʻzgarishlar cheklangan. Shuning uchun ingliz tilini oʻrganayotgan oʻzbek til egalari soʻz tartibiga alohida eʼtibor qaratishlari lozim. Fonetik xususiyatlar. Oʻzbek tilida unlilar tizimi sodda va barqarorroq boʻlsa, ingliz tilida unlilar soni koʻproq hamda diftonglar faol qoʻllanadi. Ingliz tilidagi ship va sheep kabi juftliklar unlilar uzunligi va sifatidagi farq orqali maʼno ajratadi. Oʻzbek tilida esa bunday fonologik qarama-qarshilik kamroq uchraydi. Ingliz tilida urgʻu juda muhim hodisa boʻlib, ayrim hollarda soʻz turkumini ham farqlaydi: present (ot) va present (feʼl). Oʻzbek tilida urgʻu nisbatan barqaror boʻlib, koʻpincha oxirgi boʻgʻinga tushadi. Bu xususiyat talaffuzni osonlashtiradi. Leksik qatlam. Har ikki til tarixiy taraqqiyot davomida boshqa tillardan koʻplab oʻzlashma birliklarni qabul qilgan. Oʻzbek tilida arab, fors-tojik va rus manbali soʻzlar keng uchrasa, ingliz tilida lotin, fransuz va yunon manbali soʻzlar salmoqli oʻrin egallaydi. Zamonaviy davrda axborot texnologiyalari sabab inglizcha terminlarning koʻplab tillarga kirib borishi kuzatilmoqda. Umumiy jihatlar. Har ikki til insonlar oʻrtasidagi muloqot vositasi boʻlib, grammatik kategoriyalar, gap boʻlaklari, soʻz yasalishi usullari va uslubiy qatlamlarga ega. Shuningdek, ikkala tilda ham sodda, qoʻshma va murakkab gaplar tizimi rivojlangan. Til birliklarining jamiyat taraqqiyoti bilan yangilanib borishi ham umumiy xususiyatlardan biridir. Farqli jihatlar. Oʻzbek tilida kelishik kategoriyasi rivojlangan boʻlsa, ingliz tilida predloglar faol xizmat qiladi. Oʻzbek tilida grammatik jins kategoriyasi mavjud emas. Ingliz tilida esa he, she, it kabi olmoshlarda tabiiy jins ifodalanadi. Bundan tashqari, ingliz tilida artikllar mavjud boʻlib, oʻzbek tilida bunday kategoriya yoʻq. Amaliy ahamiyati. Ikki til oʻrtasidagi tipologik farqlarni bilish tarjima jarayonida xatolarni kamaytiradi, xorijiy til oʻqitishda samarali metodlarni tanlashga yordam beradi hamda lingvistik tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Xulosa. O‘zbek va ingliz tillari turli oilalarga mansub bo‘lishiga qaramay, ayrim universal xususiyatlarni namoyon etadi. Shu bilan birga, morfologik tuzilish, so‘z tartibi, fonetik tizim va grammatik vositalar jihatidan sezilarli tafovutlarga ega. Mazkur jihatlarni chuqur o‘rganish zamonaviy tilshunoslik, tarjimashunoslik hamda ta’lim tizimi rivoji uchun muhimdir.

.FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Comrie, Bernard. Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. 2nd edition. Chicago: The University of Chicago Press, 1989.
2. Crystal, David. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
3. Haspelmath, Martin; Sims, Andrea D. Understanding Morphology. 2nd edition. London: Routledge, 2010.
4. O‘zbek tili grammatikasi. 2 jildlik. Toshkent: Fan nashriyoti, 1975–1976.
5. Abdurahmonov, G‘. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 1980.